

УДК 81'373.45=111:340.113=161.2

АДАПТАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ВОКАЛІЗМУ ТА ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВАРІАНТНОСТІ

Сергєєва Г. А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються питання фонетичного освоєння англословних запозичень в українській мові. Зокрема, аналізуються вокальні субституції, особливу увагу приділено проблемі виникнення термінів-варіантів, з'ясуванню причин та визначенню шляхів уникнення фонетичної варіативності англословних запозичень у терміносистемі українського права.

Ключові слова: англословне запозичення, юридична термінологія, фонетичне освоєння, фонетичні норми, система голосних, терміни-варіанти.

Сергеева Г. А. Адаптация англоязычных юридических терминов в системе украинского вокализма и проблема терминологической вариантности. В статье исследуются вопросы фонетического освоения англоязычных заимствований в украинском языке. В частности, анализируются вокальные субституции, особое внимание уделено проблеме возникновения терминов-вариантов, установлению причин их появления и путей устранения фонетической вариативности англоязычных заимствований в терминотерминосистеме украинского права.

Ключевые слова: англоязычное заимствование, юридическая терминология, фонетическое освоение, фонетические нормы, система гласных, термины-варианты.

Serhieieva H. A. Adaptation of the English law terms to the system of vowels of the Ukrainian language and problem of variant forms in terminology. The article deals with theoretical and practical aspects of the process of the English law terms adaptation to the phonetic system of the Ukrainian language, in particular vocal substitutions are analyzed in terms of arising of variant forms in the Ukrainian law terminology, the reasons behind this phenomenon are established and recommendations to eliminate it are given.

Key words: English loan word, law terminology, phonetic adaptation, phonetic rules, system of vowels, variant forms of the terms.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання розвитку лексичного складу української мови посідає чільне місце серед наукових проблем, що є предметом постійної уваги мовознавців, серед яких слід виокремити дослідження лексики іншомовного походження, які з різною інтенсивністю здійснюються протягом всієї історії існування філологічної науки. Увага науковців до вивчення запозичень обумовлюється тим, що лексичний вплив інших мов поряд із дією внутрішньомовних тенденцій є важливим чинником розвитку та неологізації лексичної системи мови та термінології, що є її невід'ємною складовою.

Останні десятиліття дослідники виявляють значний інтерес до аналізу запозичень з англійської мови, яка стала основною мовою-джерелом запозичень для багатьох європейських мов, у тому числі для української мови. Помітним є і вплив англійської термінології на розвиток української правничої терміносистеми, формування якої в межах єдиного європейського правового поля зумовлюється інтеграційними процесами у світовій спільноті та інтернаціоналізацією права. Дослідження проблеми запозичених англословних правничих термінів в різ-

них її аспектах дає змогу відповісти на певні теоретичні питання, що можуть сприяти подальшому розробленню теорії взаємодії мов, проблем білінгвізму та освоєння запозичень, а також вирішити практичні завдання, пов'язані, зокрема, з проблемою унормування української правничої термінології та актуальними питаннями фахової лексикографічної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти проблеми англословних запозичень в українській літературній мові досліджувались у працях Л. Архипенко, Я. Голдованського, І. Каминіна, Л. Кислюк, А. Рижикової, В. Сімонок, проте як ціла термінологічна група, зокрема в термінології права, англословні запозичення та особливості їх освоєння в системі української мови, у тому числі на фонетичному рівні, в україністиці не досліджувались. Саме відсутність такого аналізу та потреба системного опису та унормування терміносистеми права, одним зі складників якої є англословні запозичення, і визначають **актуальність** дослідження.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів фонетичного освоєння англословних запозичень в системі українського вокалізму. Для цього необхідно виконати певні **завдання**, зокрема увага буде приділена виявленню та аналізу термінів-варіантів, що виникли на українському мовному ґрунті внаслідок фонетичного освоєння запозичень, встановлення причин їх

появи та визначення можливих шляхів подолання цього негативного для термінології явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення визначеної вище мети було проаналізовано більше 300 запозичених з англійської мови терміноодиниць. Об'єктом спостереження за процесом пристосування англомовних термінів до системи голосних української мови є вокальні субституції. Відповідно до конкретної мети у статті буде описано ті з них, що спричиняють виникнення фонетичної варіантності у системі мови-реципієнта. Зауважимо, що при розв'язанні поставлених завдань слід враховувати, з одного боку, неадекватність фонетичних систем двох взаємодіючих мов, що є однією з причин виникнення складних діафонічних відносин дивергентного характеру або конвергентних зв'язків, а з іншого, – відносну хронологію появи запозичення, що зумовлює вплив на способи фонологічного засвоєння запозичень таких чинників, як шлях запозичення, наявність мов-посередників, мовна традиція, мовна норма.

Важливо відзначити, що дослідження процесу освоєння англомовних запозичених термінів у системі вокалізму української мови, відображення результатів якого виходить за рамки цієї публікації, показало, що механізм трансформації фонемного складу англіцизмів не відрізняється від загальних способів освоєння запозичень. Здійснений аналіз свідчить про те, що англомовні терміни переважно пристосувалися до фонологічних норм сучасної української мови, втрачаючи невластиві мові-реципієнту риси. Слід зазначити, що значні кількості та якісні розбіжності в системах голосних англійської та української мов зумовили те, що в процесі адаптації більшої трансформації фонетичний склад запозичених лексем зазнав саме в системі вокалізму. При цьому спостерігаємо поширення, як правило, дивергентних діафонічних відносин, коли одна голосна реалізується в межах декількох фонем української мови. При цьому очевидно, що найбільшою фонетичною варіативністю при відтворенні засобами української мови характеризуються англійські фонемні, невластиві мові-реципієнту.

Отже, подамо стисло порівняльну характеристику системи голосних англійської та української мов, що є теоретичною основою для здійснення аналізу. До ізоморфних рис слід віднести існування в обох мовах подібних монофтонгів, чинників, які визначають їх класифікацію, та здебільшого подібні фонологічні характеристики. Аломорфними рисами насамперед є різна кількісна репрезентація голосних в обох мовах, їх якісні характеристики та принципи організації системи фонем. Зокрема, англійська фонетична система характеризується виразним вокалізмом, тоді як українську мову відносять до мов консонантного типу – кількісний склад голосних фонем в англійській мові в декілька разів перевищує кількість українських голосних (відповідно 20/6) [1, 21].

До фонетичних особливостей англійського вокалізму, крім кількісних показників, слід також віднести наявність фонологічних опозицій, які не характерні для голосних української мови, зокрема стабільність артикуляції (монофтонги – стабільна

артикуляція, дифтонги – змінна) та тривалість (довгі та короткі голосні). У зв'язку з цим серед англійських голосних розрізняють 10 монофтонгів (7 коротких, 3 довгих) та 2 дифтонгоїди. Інші 8 голосних є дифтонгами.

Отже, очевидно, що наявність значних кількісних та якісних розбіжностей у системах вокалізму англійської та української мов викликає неадекватність репрезентації відповідних фонем в обох взаємодіючих мовах. Так, деякі українські голосні мають кілька репрезентантів у системі англійського вокалізму, наприклад фонема /i/, якій в англійській мові відповідають фонемні /i:/ (довга) та /i/ (коротка), а українська голосна /и/ взагалі не має в англійській мові ідентичного звукового відповідника. В українській мові відсутні аналоги багатьох англійських голосних звуків [4, 23].

Ці обставини зумовлюють переважно дивергентне діафонічне ототожнення, коли одна англійська фонема відтворюється в українській мові кількома різними фонемами, що іноді стає причиною виникнення варіантних форм у межах фонетичного та змішаного типів субституції. Так, дослідження виявило випадки виникнення варіантних форм у запозиченнях з фонемами /i/ та /i:/.

Зазвичай слова з довгим і коротким голосним /i/, запозичені з інших мов, зокрема з німецької, оформлюються в українській мові фонемами /и/ та /і/ [5, 49–50] і передаються на письмі відповідними літерами, що пояснюється впливом орфографічних норм української мови. Зокрема, правописні норми, пов'язані з адаптованими на українському мовному ґрунті словами іншомовного походження, за твердженням А. Грищенка [8, 94], значною мірою зумовлені тенденцією до відтворення живого звучання. Однак відповідно до орфографічних норм, які викладені в редакції правопису 1993 р., існує кілька типових випадків диференціації орфограм у загальних назвах, залежно від фонетичного оточення, початкової або кінцевої позиції у слові.

Так, вживання *и* /и/ та *і* /і/ в загальних назвах іншомовного походження регулюється кількома правилами. Зокрема, літера *и*, яка передає на письмі фонему /i/, пишеться: 1) на початку і в кінці слова (ідея, журі); 2) після *б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н* перед наступним приголосним (бізнес, логіка, архів), за винятком деяких давніх запозичень, в яких у тій же позиції пишеться *и* (бурмістер, лиман); 3) після всіх приголосних перед *є, я* та *й* (діалектика, аудієнція). Написання літери *и* в загальних назвах іншомовного походження регулюється так званім правилом дев'ятки, за яким після приголосних *д, т, з, с, ц, ж* (*дж*), *ч, ш, р* перед наступним приголосним, крім *й*, пишеться літера *и* на позначення фонемі /и/.

У правничих термінах, запозичених з англійської мови, більшість слів із цими фонемами зазнала субституції відповідно до норм української орфографії, зокрема /i/ та /i:/ → /и/ за правилом дев'ятки, наприклад, /i/ → /и/: *verdict* – *вердикт*; *discount* – *дисконт*; *leasing* – *лізинг*; /i:/ → /і/: *green card* – *грин-кард*; *time sheet* – *таймшут*; *freehold* – *фрігольд*.

Вищезгаданим правописним нормам також цілком відповідає фонетична трансформація англій-

ських голосних /i/ та /i:/ → /i/, наприклад, /i/ → /i/ : *business* – бізнес; *domicile* – дім; *dumping* – демпінг; /i:/ → /i/ : *impeachment* – імпічмент; *leasehold* – лізгольд.

Проте слід зазначити, що в застосуванні правил правопису літер *u* та *i* в словах іншомовного походження під час відтворення англійських голосних /i/ та /i:/ українськими фонемами /и/, /і/ спостерігається певна непослідовність. Нами виявлено декілька слів, у яких у процесі субституції спостерігається відхилення від правил української орфографії. У словах *bailiff* – бейліф, *dismissal* – дисмисл, де англійська /i/ повинна була замінитися фонемою /і/, відбулася субституція /i/ → /и/, причиною чого може бути певна подібність між англійською короткою /i/ та українською фонемою /и/, яка відчувається на слух, оскільки їх артикуляція в обох мовах досить близька.

Слід зазначити, що у зв'язку з непослідовністю передавання цієї фонemi в українській мові певні розбіжності спостерігаються також щодо застосування на практиці правила дев'ятки, про що свідчить освоєння термінів *up-tick* – ан-тік та *dawn-tick* – даун-тік, в яких фонема /i/, знаходячись в однаковому фонетичному оточенні, зазнала субституції двома різними звуками, що також приводить до виникнення фонетичних варіантів, наприклад: *dealer* – дилер – ділер. Перший варіант з'явився, як ми вважаємо, внаслідок дотримання правописних норм української мови (правила дев'ятки), а другий – як наслідок дотримання вимовних норм першоджерела, оскільки вимова українського монофтонга /i/ нагадує другу фазу артикуляції англійського дифтонгоїда /i:/, або, можливо, впливу російської мови (рос. мова: дилер). Подібна формальна неусталеність спостерігається також у терміна *forfeiting*: *форфейтинг* – *форфейтинг*.

Щодо правила дев'ятки, то деякі вчені вважають, що вимова і написання «и» /и/ на місці етимологічного /i/ спотворює правильну вимову та не має під собою жодного наукового ґрунту [6; 2, 79]. М. Вакуленко з цього приводу навіть зауважує, що «розширене трактування «правила дев'ятки» призводить до витіснення букви «і» з української абетки, що науково не виправдано» [2, 80], і пропонує у нових запозиченнях дотримуватись першоджерела, зокрема вважати нормативним термін *дилер*. Наше ж дослідження показало, що кількісно переважають запозичення, у яких довга та коротка фонема /i/ оформлюється українською голосною /і/, яка відтворюється на письмі літерою «і», тому навряд чи можна говорити про витіснення літери «і». До того ж, формальний варіант *дилер* відповідає нормам чинного українського правопису, зазнав повного формального освоєння і, вважаємо, повинен вживатися в українській правничій термінології як нормативний.

При цьому слід зазначити, що в позиції на початку слова англійська фонема /i/ зазнає регулярної субституції фонемою /и/, яка на письмі передається літерою «и», наприклад: *investor* – інвестор; *incorporation* – інкорпорація; *impeachment* – імпічмент; *implementation* – імплементація. Це свідчить про підпорядкування цих запозичень чинним

нормам української мови, відповідно до яких літера «и» в українській літературній мові не вживається на початку запозичених слів [8, 28]. Однак при цьому слід зауважити, що взагалі українській мові властива фонема /и/ та відтворення її на письмі на початку деяких питомих слів перед голосними /н/ та /р/ (інший, іншомовний, индик, иній), що засвідчено словниками початку ХХ ст. (наприклад, Словарь української мови Б. Грінченка 1907 р.) і знайшло відображення у «Проекті найновішої редакції українського правопису», який, однак, так і не був прийнятий.

Невелика частина англомовних запозичень із фонемами /i:/ та /i/, очевидно, під впливом їх орфографічного позначення в мові-джерелі – графemi *e* – оформилася в українській правничій термінології фонемою /е/, наприклад: /i/ → /е/ : *delivery* – делівері; *demurrage* – демередж; *default* – дефолт; /i:/ → /е/ : *repatriation* – репатріація; *refunding* – рефундування. Можливою причиною такої субституції може бути і аналогія до запозичених раніше слів із префіксами латинського походження *de-* та *pe-* [7, 129], що, очевидно, є спільною адаптаційною традицією для багатьох мов, у тому числі неслов'янських. Порівняймо: укр.: детектив; рос., болг., схв.: детектив; бр.: дэтэктыу; польск.: *detectyw*; ч.: *detectiv*; нім.: *Detective*; фр.: *detective*; укр.: репатріація; рос.: репатриация; польск.: *repatriacja*; фр.: *repatriement*; нім.: *Repatriierung*.

У правничих термінах, запозичених з англійської мови, нами виявлено ще кілька варіантів передавання голосної фонemi /i/ на українському мовному ґрунті: фонемою /а/ : *electorate* – електорат; *alternate* – альтернат; сполученням фонем /ji/ : *underlying* – андерлайн; *apartheid* – апартеїд.

Перший випадок можна пояснити, на наш погляд, тим, що при запозиченні цих термінів зразком слугувала графічна форма англійських слів, тобто вони були українзовані шляхом транскрибування, про що свідчить фонетичний склад цих лексем. Хоча вірогідним є можливість впливу традиційного освоєння слів з латинським суфіксом *-ate* як *-am*, оскільки суфікс *-ate* в англійській мові є запозиченням з латинської мови. У другому випадку англомовний термін через нехарактерний для української мови збіг голосних оформився відповідно до орфографічних норм мови-реципієнта – за допомогою епентетичного /j/.

Терміни-варіанти зафіксовані також при адаптації запозичень з диграфом *au*, який традиційно передається сполученням монофтонгів *a* та *u*. Аналогія простежується, зокрема, щодо запозиченого на початку ХVІІІ ст. із латинської мови через польське посередництво терміна «аудитор» (лат. "auditor"). Однак слід зауважити, що специфічною рисою фонетичного засвоєння запозичень, зокрема англомовних правничих термінів з диграфом *au*, в українській мові, поряд з його трансформацією в *au*: *аудитор*, *інаугурація*, є консонантизація голосного верхнього підняття як спосіб ліквідації вокального сполучення *au*, не характерного для української мови, та субституція іншомовного буквосполучення *au* диграфом *ав*: *авдитор*, *інаугурація*. Освоєння диграфа *au* шля-

хом консонантизації є, на думку дослідників, винятково рисою української адаптивної традиції (пор.: рос. аудитор, инаугурация; польськ. Auditor) [3, 33].

Ще одним чинником виникнення варіантності при освоєнні англійців в українській мові є терміни зі зредукованим голосним. Досліджена нами група таких англомовних запозичень зазнала в українській мові повної звукової субституції. При цьому спостерігаємо дивергентну ідентифікацію, тобто субституцію цієї фонемі кількома українськими голосними. Слід зазначити, що, на наш погляд, спостерігається певна залежність субституції англійської зредукованої фонемі від того, фонемний чи графемний склад англійського слова відтворюється під час його запозичення. Відповідно до цього запозичення з цією фонемою в українській правничій термінології можна розділити на транскрибовані та транслітеровані. У разі транслітерації англійських правничих термінів літери *a, o, e, u*, які в мові-джерелі в ненаголошеному складі позначають на письмі зредуковану фонему, ототожнюються носієм української мови з елементами української графічної системи і відтворюються відповідними українськими фонемами. Тому всі графічні запозичення в українській мові зазнають регулярної простої субституції фонемами */a/, /o/, /y/* після твердого та */e/* після твердого та м'якого приголосного, наприклад: *abandon* – *абандон*; *barratry* – *барампія*; *electorate* – *електорат*; *investor* – *інвестор*; *barter* – *бартер*; *corruptionner* – *корупціонер*; *subvention* – *субвенція*.

В освоєнні правничих термінів з цією фонемою способом транскрибування простежується характерна особливість. Нейтральна голосна у більшості слів передається українською фонемою */e/*, яка стоїть після твердої приголосної і вимова якої найбільше відповідає вимові співвідносної фонемі в мові-джерелі. Причому така субституція відбувається не тільки у випадках, коли зредукована голосна передається на письмі англійською літерою *e*, графічний образ якої співпадає з українською *e*, наприклад: *underwriter* – *андерайтер*; *impeachment* – *імпічмент*, але й у термінах *franchisor* – *франчайзер*; *clearance* – *кліренс* тощо, де ця фонема позначається на письмі відповідно літерами *o* та *a*.

Однак на фонетичну субституцію зредукованого голосного у термінах, які на українському мовному ґрунті відтворюють фонематичний склад своїх

англомовних прототипів, наприклад: *consulting* – *консалтинг*; *provider* – *провайдер*, очевидно, вплинула орфографія мови-джерела. Нейтральна фонема у наведених термінах зазнала трансформації українською фонемою */o/*, яка позначається на письмі українською літерою «о», графічно тотожною англійській «o». Таким чином, простежується закономірна тенденція до субституції англійських зредукованих голосних українськими голосними повного творення. Слід зазначити, що саме це варіювання під час адаптації і може ставати причиною небажаної фонетичної варіантності: *rieltor* – *pielтер*, *pielтор*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проведений аналіз формального освоєння англомовних правничих термінів на фонетичному рівні української мовної системи та отримані результати, що висвітлені у статті, дають змогу зробити висновок про те, що механізм трансформації фонемного складу англомовних термінів не відрізняється від загальних способів освоєння запозичень в українській літературній мові. Спостереження за особливостями процесу фонетичного освоєння англомовних запозичень-термінів в українській мові свідчать про посилення тенденції до відтворення зовнішньої форми англійських слів шляхом транслітерування, що зумовлено, очевидно, насамперед писемним шляхом запозичення правничої термінології при перекладі англомовної юридичної літератури. Відносимо це до специфічних рис запозичення термінологічних мовних одиниць.

При фонетичній трансформації запозичень спостерігається паралельне відтворення фонемного та графемного складу англійських термінів, що поряд із звуковою дивергенцією є одним із чинників виникнення у мові-реципієнті фонетичних варіантів. Такі терміни-варіанти вважаємо не повністю освоєними на фонетичному рівні української мови. Пропонуємо залишати їх як нормативні терміни, звуковий склад яких не суперечить фонетичній системі та орфографічним нормам української мови, і в той же час є найбільш наближеним до вимови оригіналу.

Подальші дослідження в цій сфері лінгвістичної проблематики можуть бути присвячені вивченню питань, пов'язаних з дискусійними нормами українського правопису в аспекті унормування орфографічного оформлення іншомовних слів, запозичених не лише з англійської мови, а й з іноземних мов взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : [навчальний посібник] / А. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
2. Вакулєнко М. О. Про переклад та запозичення чужомовних слів / М. Вакулєнко // Вісн. НАН України. – 1995. – № 11–12. – С. 78–81.
3. Дем'янов В. Г. Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII в. / В. Дем'янов. – М. : Наука, 1990. – 159 с.
4. Коруєць І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : [навч. посібник] / І. Коруєць. – К. : Либідь, 1995. – 239 с.
5. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Лисенко. – Х., 1999. – 170 с.
6. Огієнко І. І. Український стилістичний словник. Підручна книга для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів : Вид-во Укр. книгарні, 1924. – 496 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за ред. І. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 438 с.
8. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / за ред. А. Грищенко. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.